

Att hela staden

Om urbana kvaliteter och planeringens imperativ

av Björn Klarqvist

DET ÄR SPÄNNANDE ATT LÄSA Bo Grönlunds långa och innehållsrika kommentar till min förra artikel.¹ Uppenbart är vi båda sysselsatta med besläktade funderingar. Han har delvis andra referenser och betoningar, han påpekar vissa svagheter i empirin (Skarpnäck) och han har helt missuppfattat ett begrepp (stereotomi). Grönlund presenterar också egna funderingar som inte har något samband med min artikel.

Jag är helt enig med Grönlund om att vi behöver empiriska studier om hur staden fungerar. Men forskning – och planering – bedrivs inte utan glasögon. Avsikten med min förra och denna artikel är att hålla upp alternativa glasögon. Därför fullföljer jag min ursprungliga avsikt att lägga fram ytterligare material för tankar om *staden som helhet* i stället för att polemisera. Jag vill betona att när jag talar om stadens helhet handlar det inte om alla dess aspekter, utan en koncentration på resonemang om stadens form, främst planmönstret, och dess betydelse för stadens liv.

Staden fungerar alltid på något sätt, men frågan kan ändå ställas om hur den fungerar. Vår kunskap är begränsad. Många hävdar att de olika stadsmönster som jag diskuterade i min föregående artikel (nät-, park- och grannskapsstaden) inte har någon betydelse för kvaliteten på livet i staden. Särskilt sociologer menar att det är helt andra saker än den fysiska utformningen, den rumsliga strukturen, som är viktiga för stadens liv. De påstår att de i sina undersökningar kunnat visa att den fysiska miljön saknar betydelse eller endast har en indirekt påverkan. Om den fysiska utformningen inte har någon betydelse kan man hävda att det inte heller spelar någon roll hur stadens planmönster utformas. En följsats kan då vara att vi inte behöver några stadsplanerare och arkitekter; åtminstone bör man inom dessa professioner sluta hävda att de kan skapa gemenskap, stadsmässigt liv och andra kvaliteter genom sina planlösningar.

Våra vardagliga erfarenheter säger oss att formen har en betydelse, men vi vet i allmänhet inte på vilket sätt och i vilken grad. Arkitekterna brukar hävda att deras val av form har en social be-

Syftet med staden är att vara en arena för människors liv, att erbjuda urbana kvaliteter. En stad fungerar alltid på något sätt. Svårigheten är att bedöma om städer fungerar bättre eller sämre utifrån kvalitetskriterier. Med hjälp av en metod, Space Syntax Analysis, försöker denna artikel illustrera effekterna av olika planprinciper och vad som händer i staden om man blandar olika planprinciper. Slutligen diskuteras vilka imperativ slutsatserna ger planerare, forskare och planmyndigheter.

tydelse utan att kunna påvisa detta. Sociologerna å sin sida mäter sociala aspekter utan att egentligen relatera dem till fysisk form. De relaterar till hushöjd, lägenhetstyp, förvaltningsform, exploateringsform etc. eller till så kallade funktioner; alltså till något helt annat än form.² Arkitekter och planerare arbetar med den byggda miljöns form, sociologerna med sociala relationer. Frågan är hur vi skall komma åt sambandet mellan det fysiska och det sociala (om det nu existerar). Det är dags att gestaltare och samhällsvetare överskrider sina etablerade ämnesgränser och finner ett språk där båda grupper kan kommunicera om form. Det krävs nya kategorier av teorier och kunskaper för att kunna uttala sig om relationen mellan det fysiska och det sociala.

Urbana kvaliteter

Hur stadens form eller mönster fungerar är en fråga om vad som är urbana kvaliteter. Den grundläggande betydelsen av *kvalitet* är egenskapen hos någonting. Kevin Lynch försöker diskutera det svårgripbara begreppet urban kvalitet i boken *Good City Form*. Han sammanfattar det sålunda:

So what is good city form? Now we can say the magic words. It is vital (sustenant, safe, and consonant); it is sensible (identifiable, structured, congruent, transparent, legible, unfolding, and significant); it is well fitted (a close match of form and behavior which is stable, manipulable, and resilient); it is accessible (diverse, equitable, and locally manageable); and it is well controlled (congruent, certain, responsible, and intermittently loose). And all of these are achieved with justice and internal efficiency. Or, in the more general terms..., it is a continuous, well-connected, open place, conducive to development.³

Lynch är mycket väl medveten om svårigheten att ange generella urbana kvaliteter. Kvalitet är beroende av människors individuella situation och värderingar. Egenskaperna som bedöms beror av det omgivande samhällets förhärskande skalor. Exempelvis bör nog inte stadsmönster och stadsform bedömas enligt samma kriterier i ett islamiskt samhälle och i ett västerländskt. Det är inte heller säkert att det är lämpligt tillämpa samma kriterier på stora och små städer inom samma kultur. Vi kan kanske också hävda att olika delar av en stad skall utformas och bedömas enligt skilda kriterier.

Möjligen kan vi ena oss om vilka egenskaper eller kvaliteter som skall bedömas. Men kan vi ena oss om vilka egenskaper som är viktigare än andra och, framförallt, vad som är bra eller dåligt? Vidare, vilka kriterier och skalor skall vi som planerare eller som enskilda investerare tillämpa när vi påverkar stadens mönster genom att förändra det befintliga eller genom att lägga till? Men också, med vilken rätt kan vi strunta i att bedöma våra åtgärder och deras effekter på andras liv?

Stadsmönsters rumsliga egenskaper

Hur skall man relatera stadens mönster till dess liv? Detta är utomordentligt svårt, särskilt om man vill diskutera hela staden. Problemet blir inte mindre då existerande städer alltid är en blandning av olika mönster. I denna artikel kommer jag att gå förbi problemet genom att arbeta med förenklade modeller av stadsmönster och kombinationer av dessa. Modellerna analyseras med hjälp av syntaxanalys⁴. Metoden är enligt min mening den nu bästa för att beskriva vissa egenskaper hos rumsliga strukturer. Avsikten är att antyda vilken betydelse olika rumsliga strukturer kan tänkas ha på stadens liv.

Jag konstruerar ett antal typmönster vars rumsliga egenskaper jag beräknar och jämför. Bland egenskaperna väljer jag att redovisa linjernas (gatornas) integrationsvärden. *Integration* är ett mått på hur en linje kopplar ihop alla andra linjer i systemet eller, med andra ord, en linjes syntaktiska närhet till alla andra linjer. Från tidigare forskning vet vi att det oftast finns en relativt stark korrelation mellan integration och var människor befinner sig i gaturummet. Detta inkluderar rörelsen (främst gångtrafiken). Tillåt mig sedan förenklat hävda att rörelsen är grunden för slumpmässiga möten, som i sin tur genererar socialt liv.

Den första jämförelsen avser de rumsliga egenskaperna hos ett stadsmönster baserat på rutnät respektive trädstruktur, fig. 1. Båda skulle kunna betjäna lika stor bebyggelse. Beräkningen visar att i nätmönstret är spridningen på integrationsvärden låg, men den är hög i trädmönstret, se tabell. Det betyder alltså att människors rörelse i ett nät är jämnare fördelad än i ett trädssystem. Genomsnittliga integrationen är också avsevärt högre i nätmönstret.

	Integration		
	max.	min.	medel
Nät	4,39	3,30	3,78
Träd	1,92	0,62	0,95
Nät - Central Park	3,21	1,36	2,57
Nät - Broadway	5,50	1,37	2,00
Nät - externt nät	4,81	1,75	3,14
Nät - externt träd	2,62	0,77	1,33
Nät - internt träd	2,76	0,89	1,72
Modellstad	2,22	0,69	1,15
Dito omkopplad	2,80	0,96	1,50

Tabell. Integrationsvärden för de olika exemplen.

Nästa jämförelse avser vad som händer om man manipulerar rutnätet genom att hindra genomfart på några linjer och därefter att också lägga in en gata diagonalt, fig. 2 (associera gärna till Manhattan: Central Park respektive Broadway). I Central Park-fallet minskar integrationen jämfört med det ursprungliga nätmönstret, både extrem- och medelvärden. Integrationsvärdet för "Broadway" blir

Fig. 1 Nät- och trädmonster

Fig. 2. Manhattan med "Central Park" och "Broadway"

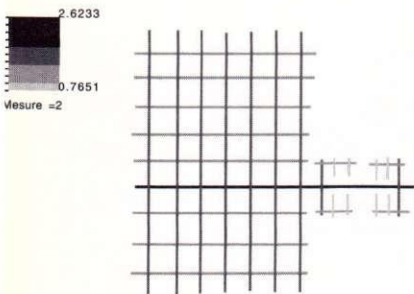
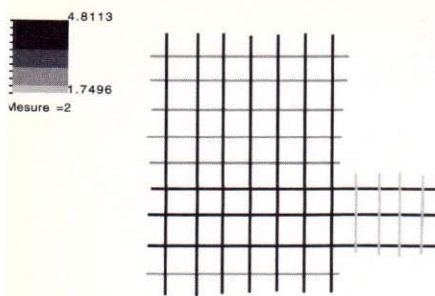

Fig. 3. Nät med addering av nät respektive träd.

i den senare modellen helt dominerande, men medelvärde sjunker trots det. Detta är alltså vad "rummet" gör. Orsaken till att Broadway drar till sig människor och därmed affärerna och teatrarna är inte att Broadway låg där innan rutnätet infördes, utan att den ligger närmast alla andra gator i systemet.

Den tredje jämförelsen gäller vad som händer med integrationen (trafiken) om man låter rutnätsstaden växa antingen genom att addera ett rutnät eller en grannskapsenhet med trädstruktur, fig. 3. Vi ser att integrationen i det befintliga nätet minskar i båda fallen. En slutsats av detta är att alla tillägg har inverkan på det befintliga. Det intressanta är också att integrationsvärdena i det senare fallet blir betydligt lägre såväl i hela staden som i den nya stadsdelen. Detta innebär att grannskapsenheten blir mer segregerad från övriga staden. Javisst, detta är just avsikten med att göra grannskapsenheter – för att öka gemenskapen inom enheten.

Låt oss slutligen se vad som händer med det ursprungliga rutnätet om vi genom trafikregleringar avgränsar en enklav i nätet (eller river och bygger en ny enklav i staden). Oavsett om vi planerar enklaven som rutnät eller träd, fig. 4, blir enheten mitt i centrum segregerad från staden. Ingreppet påverkar även här i hög utsträckning det befintliga rutnätet, se tabell.

Vilket mönster är bäst?

Nå, frågar sig vän av ordning, vilket är nu bäst: integration eller segregation? Mitt svar måste bli: Det beror på. Segregation är bra för den som önskar segregation och integration bra för den som önskar det. Nå dåså, konstaterar vän av ordning, det spelar alltså ingen roll. Jag hävdar då: Det spelar en mycket stor roll hur integrationen och segregationen är fördelad över staden. Låt mig försöka förklara!

Vissa verksamheter, som för sin funktion är beroende av kontakt med många människor, har intresse av att finnas där många människor rör sig. Eftersom det finns ett samband mellan integration och rörelse vill bl. a. vissa typer av butiker gärna ligga i lägen med hög integration. Andra verksamheter, t. ex. boende, ligger gärna vid linjer med lägre integration (= högre segregation). Nå dåså, konstaterar vän av ordning ånyo, det spelar alltså ingen roll. Jo, det är just det som det gör, är mitt svar. Det handlar om att staden som helhet skall fungera. En stad kan inte bedömas utifrån en enda aspekt eller utifrån att var och en optimerar för egen del.

En viktig kvalitet i staden är mönstrets adaptibilitet. I ett renodlat nät, där skillnaden mellan integrationen är låg hos systemets linjer är alla lägen någorlunda likvärdiga för butiker – och andra funk-

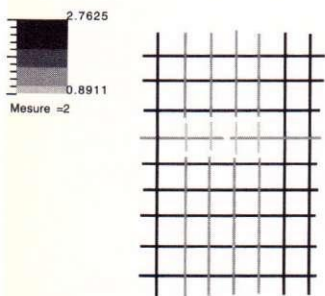

Fig. 4. Nät med intern enklav.

tioner. Dessa kan lokaliseras nästan var som helst och det är inte så allvarligt för verksamheten om man av något skäl måste flytta på sig. I ett trädliknande system, där en linje tar hand om nästan all integration, blir det bästa läge för butiker bara på en gata i staden. Om man ser på städer som vi allmänt tycker fungerar bra, verkar det som om integrerade och segregerade linjer ligger intill varandra över hela stadens yta. Att alla butiker slåss om en enda plats och bildar ett butiksgetto som är stängt och dött på natten borgar inte för ett bra stadsliv. Det kan ju inte heller vara bra för människor som bor i segregerade områden att ha lång väg till sina butiker.

En annan kvalitet som kan vara viktig att diskutera är stadens öppenhet. Jane Jacobs gör det och Hillier & Hanson gör det, fast på olika sätt. Det handlar om det som Hillier kallar Virtual Community eller, som Bo Grönlund fyndigt översätter det, Gestossenschaft.

Jane Jacobs utgår i sin analys från brokiga äldre stadsdelar i storstäder med rutnätsplan. Hon menar att förutsättningen för en god stadsmiljö är variation i staden som i sin tur bygger på fyra samverkande faktorer:

- blandade primära funktioner (t. ex. bostäder, kontor, affärer);
- små kvarter (inte långa rektangulära);
- äldre byggnader (inte bara nybyggda, dyra);
- koncentration (hög täthet av olika slag)⁵.

Hon pekar även på det viktiga gränssnittet mellan byggnaderna och gatan, att gränsen skall vara klar och skarp. Men också på att rutnätet gör det möjligt att röra sig i många olika riktningar och med alternativa vägar. Jacobs liksom Hillier & Hanson pekar på den viktiga egenskapen att invånare möter främlingar och att möten är slumpmässiga. Hillier och andra har med skärpa argumenterat mot de förenklade resonemang som Oscar Newman för i *Defensible Space* och Alice Coleman i *Utopia on Trial*.⁶ Det är inte försvarbara revir och avgränsade enheter som skapar den säkra staden. Det är med den kontinuerliga övervakningen av gatan och det offentliga rummet genom både invånare och främlingar som säkerheten uppkommer.

En tredje kvalitet är läsbarheten (intelligibility), dvs. i vilken grad man lokalt i planmönstret kan förstå helheten. Ett rent ortogonalt rutnät har en låg läsbarhet liksom ofta rena trädmonster. De deformerade näten har konstigt nog ofta högre läsbarhet. En indikator på läsbarhet kan lätt beräknas med syntaxanalys.

De från omgivningen avgränsade grannskapsenheterna efterliknar byn och är tänkta att skapa den bygemenskap som gått förlorad i storstäderna. Visst är det möjligt att de främjar gemenskap inom enheten; förmodligen då på bekostnad av gemenskapen med övriga stadens människor. Observera att just grannskapsenheterna, där Sverige troligen har en större andel än i något annat land

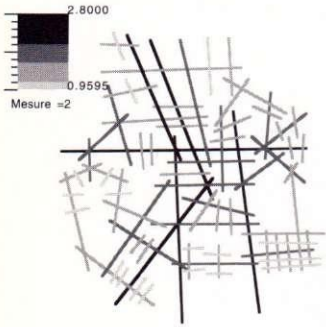
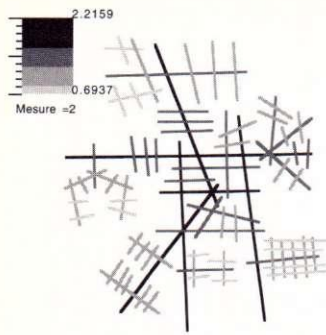

Fig. 5. Modellstad med överkopplingar.

i världen, knappast är kända för att ha bidragit till gemenskapen ens inom enheterna⁷.

Att hela staden

Parkstaden och grannskapsstaden, som båda ofta är trädmönster, verkar inte erbjuda just de urbana kvaliteter som diskuterats här. Mycket av den forskning och diskussion som jag tagit del av tyder på att nätet är en bra generell mönsterprincip för stadens planering. Med nät avser jag då inte i första hand ortogonala rutnät utan de deformerade. Mitt val baseras på värdering av vissa egenskaper. Med betoning av andra urbana kvaliteter skulle man kanske komma till en annan slutsats. Låt oss dock för argumentationens skull fundera på hur vi skulle kunna omforma våra städer så att de senaste femtio årens grannskapsplanering, som främst drabbat städernas yttre delar, får mer av nätstadens karaktär.

Att förändra en stadsstruktur är inte lätt. Det finns knappast något trögare än bebyggelsemönster. Byggnaderna ligger där de ligger; några kan vi kanske riva eller ändra. Det är förmodligen lite lättare att flytta på vägarna, men då uppstår det många andra problem att lösa, t. ex. när det gäller kontakten med olika funktioner i stadsdelen. Det gäller vidare att lösa upp många juridiska och ekonomiska knutar. Javisst, att omforma stadsdelar kräver stora planeringsinsatser, förmodligen större än när den ursprungligen planerades. Men om nu staden skulle fungera bättre, alltså staden som helhet, vore det kanske värt besväret att manipulera mönstret.

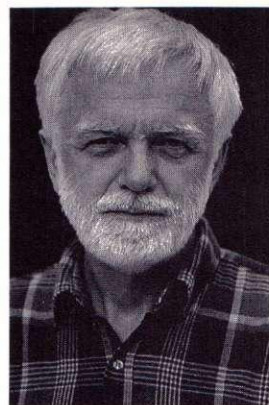
Att förändra den föreliggande verkligheten kostar mycket, ekonomiskt och socialt. Små experiment på en dator kan vara ett bra första steg innan vi ingriper. Låt mig avsluta simuleringarna med att på samma sätt försöka se på hur de rumsliga egenskaperna (integrationen) förändras i en något mer komplex modell, fig. 5. Jag har försökt konstruera en modell av en vanlig svensk stad. Genom att tillfoga några linjer kan segregationen avsevärt minskas i stadens grannskapsenheter, i stadens ytterområden. Samtidigt förändras rutnätets egenskaper i centrum. Det kanske inte minst intressanta är att det nu blir möjligt på ett helt annat sätt att röra sig genom stadens olika delar. Vi kan passera genom de områden som vi tidigare tvingades runt. Segregationen blir alltså mindre och den genomsnittliga integrationen ökar.

Jag har nu visat att det finns en metod med vilken man kan beskriva hur de rumsliga egenskaperna förändras när man förändrar planmönster i staden. Att rumslig syntaxanalys är ett användbart instrument i stadsbyggandet har man tidigare kunnat visa i olika tillämpningar, bl. a. vid planeringen av Kings Cross i London. Det intressanta är emellertid inte bara metoden i sig. Den leder till ett nytt sätt att se på stadens rumsliga organisation och till nya frågeställningar som kräver uppmärksamhet.

Jag anser att det finns en inkonsistens i dagens planeringstänkande. Föreställningarna om både grannskapsstaden (träd- eller fraktalstaden) och nätstaden finns samtidigt närvarande och många tror att det är möjligt att addera goda egenskaper från de två mönstren genom att blanda dem. En del tror att det inte spelar någon roll hur man blandar mönstren. Jag hoppas med denna och den föregående artikeln kunnat visa att staden som helhet knappast är ett trivialt problem. Jag har bara kunnat peka på några viktiga frågeställningar som bör bli föremål för diskussion och vidare forskning.

Låt oss för diskussionens skull acceptera att det inte är trivialt hur vi utformar våra städer och att vi dessutom vet vilket mönster som vore bäst för stadens liv. Då borde vi väl försöka se till att dessa principer tillämpades i stadsbyggandet. Om vi å andra sidan inte vet något borde vi ha ett ännu större ansvar för att ta reda på effekterna av vad vi gör.

Här finns en god grund att arbeta vidare på. I en efterföljande artikel skall jag granska hur vår centrala planmyndighet, Boverket, ser på hur staden som helhet bör vara utformad. De imperativ vi alla bör lyda gäller i än högre grad den myndighet som i vissa sammanhang kallar sig Kunskapsverket. Boverket borde veta bättre.

Björn Klarqvist, docent, Institutionen för stadsbyggnad, Plananalytiska forskargruppen, Chalmers tekniska högskola, Göteborg.

Noter

1. *Nordisk Arkitekturforskning*, 1995:3, s. 79–87 resp. 88–96.
2. Se min föregående artikel och Björn Klarqvist & Ye Min, *Design Space & Use*. BFR DII:1994, s. 203–215. Stockholm.
3. Kevin Lynch. *Good City Form*. MIT Press 1985 [1981], p. 235.
4. Metoden finns beskriven bl. a. i Björn Klarqvist, *Manual för rumslig analys av byggnader och städer*, SACTH 1991:1. Se också temanumret om ”Rumslig analys”, *Nordisk Arkitekturforskning*, 1993:2.
5. Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities*. Penguin 1964 (orig. 1961), pp. 153–251.
6. Bill Hillier, ”Against Enclosure” in Teymur, Markus & Wooley (eds.) *Rehumanising Housing*. London 1988, s. 63–88.
7. Lars Hjärne, ”Att bygga för gemenskap, en myt eller...?” i *Forskare om samhälle, välfärd och boende*. BFR T5:1985, s. 135–157. Stockholm.

